

Міністерство освіти і науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
Юридичне відділення

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін:

«Цивільне право», «Цивільне процесуальне право»

на тему:

**МАЙНОВІ ТА НЕМАЙНОВІ СПОРИ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ ТА ЇХ
РОЗГЛЯД В ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Виконала:

студентка групи Пб 41
Мацідон Анастасія

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: _____

Шкала коледжу: _____

Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА СПОРІВ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ.....	5
1.1. Особисті немайнові права подружжя та підстави їх судового захисту.....	5
1.2. Майнові конфлікти: поділ спільного майна та взаємне утримання.....	9
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ ТА ПІДГОТОВКИ СПРАВИ.....	14
2.1. Визначення підсудності та вимоги до позовної заяви у сімейних спорах....	14
2.2. Забезпечення позову та процесуальний статус сторін.....	17
РОЗДІЛ 3. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА ВИРІШЕННЯ ПОДРУЖНІХ СПОРІВ.....	22
3.1. Специфіка доказування в майнових та немайнових справах.....	22
3.2. Ухвалення судового рішення та примирення сторін (мирова угода).....	26
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32

ВСТУП

Сімейні відносини, що ґрунтуються на шлюбі, за своєю природою покликані будуватися на засадах добровільності, рівності та взаємоповаги. Проте на практиці сфера сімейних відносин далеко не завжди носить безспірний характер. Під час реалізації подружжям своїх особистих немайнових та майнових прав часто виникають гострі суперечки, які не можуть бути врегульовані самотійно або за взаємною згодою. Це створює ситуацію, коли права одного з подружжя можуть залишитися без належного захисту. У таких складних випадках саме суд виступає тим юрисдикційним органом, що всебічно розглядає сімейні справи та наділений виключними повноваженнями щодо примусового вирішення конфлікту. За загальним правилом, переважна більшість спорів, що виникають із подружніх правовідносин, розглядаються та вирішуються в межах цивільного судочинства. Будь-яка сімейна справа стає предметом розгляду суду переважно через наявність майнового конфлікту, відсутність згоди на розірвання шлюбу, необхідність захисту прав дітей або ж через неможливість реалізувати законні права у позасудовому порядку.

Ініціювання судових подружніх справ, як правило, зумовлене декількома основними причинами. По-перше, це порушення немайнових прав (наприклад, ухилення від надання згоди на розлучення або вчинення домашнього насильства). По-друге, це складні майнові спори щодо поділу спільного майна, утримання дітей або непрацездатного подружжя, де сторони не можуть дійти згоди щодо розміру часток чи обсягу фінансового утримання.

Необхідно зазначити, що різноманітні матеріальні та процесуальні аспекти, пов'язані із сімейними спорами та їх розглядом у порядку цивільного судочинства, вже були і є предметом наукового дослідження багатьох вчених, зокрема: В. А. Ватраса, М. І. Байрачної, С. А. Пилипенко, В. І. Борисової, В. І. Труби, О. А. Оксанюк, О. Сафончика, Н. Федорченко, О. В. Михальнюк, С. С. Василіва, В. Евко, М. В. Логвінової, М. М. Остапак та інших науковців.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що сучасне суспільство дедалі частіше стикається зі складними питаннями розірвання

шлюбу та супутніми майновими конфліктами. За наявною судовою статистикою, кількість сімейних спорів у цивільних судах України залишається стабільно високою. Це переконливо свідчить про гостру необхідність детального вивчення норм сімейного та цивільного процесуального права у цій вразливій сфері задля забезпечення балансу інтересів колишнього подружжя та дітей.

Метою курсової роботи є комплексне розкриття матеріально-правової природи подружніх спорів та ґрунтовний аналіз процесуальних особливостей їх розгляду в цивільних судах України.

Досягнення поставленої мети передбачає послідовне вирішення комплексу взаємопов'язаних **наукових завдань**:

- дослідити особисті немайнові права подружжя та підстави їх судового захисту;
- проаналізувати специфіку майнових конфліктів, зокрема порядок поділу спільного майна та взаємного утримання;
- з'ясувати процесуальні особливості визначення підсудності та вимоги до позовної заяви у сімейних справах;
- визначити роль інституту забезпечення позову та охарактеризувати процесуальний статус сторін (зокрема органів опіки та піклування);
- розкрити специфіку судового доказування в майнових та немайнових справах;
- проаналізувати порядок ухвалення судового рішення та специфіку примирення сторін (укладення мирової угоди).

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що об'єктивно виникають та розвиваються під час судового розгляду подружніх спорів у порядку цивільного судочинства.

Предметом дослідження є безпосередній процес розгляду сімейних справ у цивільних судах, сукупність норм матеріального та процесуального права, які комплексно регулюють цей процес, а також актуальна вітчизняна судова практика їх застосування.

РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА СПОРІВ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ

1.1. Особисті немайнові права подружжя та підстави їх судового захисту

Особисті немайнові правовідносини подружжя є фундаментальною основою сімейного права. Саме вони визначають сутність шлюбу як рівноправного, добровільного союзу чоловіка та жінки. На противагу майновим, особисті немайнові права не мають економічного змісту, є невіддільними від особи кожного з подружжя, не можуть бути передані іншим особам, відчужені чи скасовані за взаємною згодою сторін.

Сімейний кодекс України (далі – СК України) у главі 6 [1] закріплює вичерпний, але концептуально широкий перелік цих прав. Їхня юридична природа полягає у забезпеченні автономії особистості у межах шлюбно-сімейного союзу. Держава крізь призму норм права не може регулювати почуття любові чи поваги, однак вона встановлює правові межі, порушення яких має наслідком настання юридичної відповідальності. У вказаній главі СК України визначені такі особисті немайнові права подружжя, як право на материнство, батьківство, повагу до своєї індивідуальності, фізичний та духовний розвиток, розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, а також право на свободу та особисту недоторканність [1].

Досліджуючи специфіку правового статусу подружжя, В. А. Ватрас акцентує увагу на тому, що законодавство наділяє чоловіка та дружину специфічним і багатогранним комплексом особистих немайнових і майнових прав та обов'язків. Науковець підкреслює, що винятковість цього статусу безпосередньо впливає з його нерозривної прив'язки до інституту шлюбу, адже поза межами офіційних шлюбних правовідносин набуття такого обсягу прав іншими фізичними особами є юридично неможливим. Серед основоположних особистих прав автор виокремлює право на материнство і батьківство, повагу до індивідуальності, свободу фізичного й духовного розвитку, можливість зміни

прізвища, а також рівну участь у розподілі сімейних обов'язків та спільному вирішенні всіх питань життєдіяльності сім'ї. З огляду на це, єдиною легітимною підставою для виникнення зазначеного масиву прав виступає факт державної реєстрації шлюбу, тоді як його розірвання зумовлює їх припинення [2, с. 67].

У сімейно-правовій доктрині сформувалося два концептуальні підходи до розуміння особистих немайнових прав подружжя. Перший підхід розглядає їх через призму суб'єктивних сімейних прав. Так, М. І. Байрачна визначає їх як природні, невідчужувані та нематеріальні права, що мають тривалий характер. Вони жорстко прив'язані до факту існування шлюбу і не можуть бути змінені чи скасовані домовленістю сторін [3, с. 60-62]. Разом з тим дослідниця пропонує і ширше розуміння цього явища – у вигляді сукупності певних правил поведінки, що гарантують стабільне функціонування сім'ї [4, с. 51].

За другим підходом сутність цих прав розкривається через категорію сімейних правовідносин. Так, С. А. Пилипенко, В. І. Борисова та А. О. Дутко солідарні у їх визначенні як врегульованих сімейним правом суспільних відносин з приводу нематеріальних благ та інтересів подружжя, що позбавлені економічного змісту та тісно пов'язані з особою [5, с. 125]. При цьому С. А. Пилипенко наголошує, що ці права не залежать від факту спільного або роздільного проживання. Водночас цю позицію справедливо уточнює А. В. Парфентьев, слушно звертаючи увагу на те, що режим окремого проживання хоча і не припиняє дію самих прав, та неминуче призводить до змін у порядку їх практичної реалізації [6, с. 115-116]. Розвиваючи цей підхід, В. І. Труба систематизує ключові ознаки таких правовідносин: ексклюзивність (суб'єктами є лише подружжя), виникнення на підставі реєстрації шлюбу, відсутність економічного змісту, невідчужуваність та імперативну заборону на договірне регулювання [7, с. 230].

Логічним підсумком наведених доктринальних підходів є комплексна позиція О. А. Оксанюк, яка систематизує ознаки особистих немайнових прав подружжя, поділяючи їх на загальносімейні та спеціальні. Як зазначає дослідниця, загальні ознаки цих прав як сімейних полягають у тому, що вони

впливають безпосередньо з факту залучення осіб до сімейних відносин та визначаються сімейним законодавством. Водночас спеціальні ознаки, що характеризують їх саме як права подружжя, розкривають їхню глибинну сутність. До таких ознак учена відносить їхній нематеріальний та тривалий характер, підкреслюючи, що ці права існують рівно стільки, скільки жінка чи чоловік перебувають у статусі подружжя. Факт спільного чи роздільного проживання, як і встановлення режиму сепарації, не припиняє самих прав, а лише впливає на порядок їхньої практичної реалізації. О. А. Оксанюк також наголошує на специфічному механізмі здійснення цих прав: він вимагає обов'язкового погодження з іншим з подружжя та врахування інтересів сім'ї в цілому. Крім того, правам одного з подружжя завжди кореспондує обов'язок іншого утримуватися від їх порушення, що підтверджує їхній відносний характер [8, с. 223-224].

Важливим особистим немайновим правом є право на припинення шлюбних відносин, що базується на фундаментальному принципі свободи розірвання шлюбу. Хоча закон заохочує вжиття будь-яких правомірних та етичних заходів для підтримання сім'ї, у разі неможливості її збереження кожен із подружжя має право ініціювати розлучення. Водночас реалізація цього права має специфіку: самого лише волевиявлення сторін недостатньо, оскільки припинення шлюбу вимагає відповідного рішення компетентного державного органу.

Найчастіше це потребує втручання саме юрисдикційних органів (суду), що виступає гарантією захисту прав подружжя та дітей. Відповідно до законодавства України, розірвання шлюбу в судовому порядку є обов'язковим: за спільною заявою подружжя, яке має неповнолітніх дітей; за відсутності добровільної згоди одного з подружжя на розлучення; у разі ухилення одного з них від оформлення розірвання шлюбу в органах ДРАЦС; або якщо місце фактичного проживання іншого з подружжя є невідомим.

У таких справах суд виконує складне завдання – балансує між забезпеченням особистої свободи та зміцненням інституту сім'ї. Тому дія права

на розлучення може обмежуватися: суд має право застосувати заходи щодо примирення сторін (ст. 111 СК України), а також зобов'язаний враховувати інтереси малолітніх дітей (ст. 112 СК України).

У теорії сімейного права важливо розмежовувати мотиви (суб'єктивні причини) та правові підстави розірвання шлюбу. СК України прямо визначає лише декілька специфічних причин розлучення, пов'язаних із репродуктивними правами: небажання мати дитину або нездатність до зачаття. Водночас закон не містить вичерпного переліку всіх можливих причин розпаду сім'ї. Судова практика доводить, що реальні мотиви є значно ширшими та охоплюють різноманітні конфлікти. Попри їхню суб'єктивність, для суду ключовим є встановлення об'єктивного факту – незворотного розпаду сім'ї. Залежно від обставин, судовий порядок реалізується через дві самостійні процедури.

Перша стосується розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей (окреме провадження). Вона застосовується, коли чоловік і дружина досягли згоди щодо припинення шлюбу. У цьому разі законодавець балансує між повагою до автономії волі подружжя та імперативним захистом дитини. Головною гарантією є законодавча вимога, оскільки разом із заявою подружжя зобов'язане подати нотаріально посвідчені договори. Ці документи вичерпно врегульовують питання щодо місця проживання дітей, умов здійснення батьківських прав та розміру участі в утриманні дитини. Важливим інструментом тут є надання строку на примирення (на практиці – до шести місяців). Якщо після спливу цього строку наміри сторін залишаються незмінними, суд ухвалює рішення про розірвання шлюбу.

Друга процедура застосовується за відсутності згоди одного з подружжя або за наявності спору (позовне провадження). Її головна особливість полягає у процесуальному обов'язку позивача довести суду, що подальше спільне життя і збереження шлюбу є неможливими, а їхнє співіснування суперечить інтересам одного з них або інтересам дітей. Шлюб розривається судом виключно тоді, коли беззаперечно встановлено, що родина розпалася остаточно і зберегти її об'єктивно неможливо.

Слід окремо наголосити, що невіддільною складовою свободи шлюбу є абсолютна заборона примушування як до припинення, так і до збереження шлюбних відносин. Конституційне право на особисту свободу виключає будь-який примус до інтимних стосунків чи материнства. Відповідно до ч. 4 ст. 56 СК України, примушування до статевого зв'язку шляхом фізичного або психічного насильства є грубим порушенням права на особисту недоторканність. Судовий захист від таких посягань забезпечується спеціальними механізмами Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [9]. У разі загрози життю чи здоров'ю поліція може винести терміновий заборонний припис (ст. 25 Закону). Зі свого боку, суд у порядку цивільного судочинства може видати обмежувальний припис (ст. 26 Закону), який встановлює тривалі заходи обмеження прав кривдника: заборону перебувати у спільному житлі, наближатися до постраждалої особи, вести листування, а також усуває перешкоди у користуванні майном. Додатковим засобом захисту є можливість взяття кривдника на профілактичний облік (ст. 27 Закону).

1.2. Майнові конфлікти: поділ спільного майна та взаємне утримання

Майнові конфлікти подружжя складають одну з найпоширеніших та найскладніших категорій сімейно-правових спорів, які традиційно посилюються на етапі розірвання шлюбу. Особливість таких конфліктів полягає у їхній подвійній природі, тому що, по-перше, вони виникають на перехресті глибоко особистих і емоційних зв'язків, а, по-друге, за наявності досить прагматичних економічних інтересів. Шлюб, з одного боку, є підставою спільного економічного базису розвитку сім'ї, з іншого – він неминуче породжує ризики конфлікту майнових інтересів, якщо сімейні відносини будуть припинені. Відтак правове регулювання майнових відносин подружжя змушує законодавця тонкого балансування поміж принципом рівності сторін та обов'язковістю захисту прав та інтересів найбільш уразливих членів сім'ї.

Система майнових спорів подружжя складається головним чином з двох фундаментальних інститутів: поділу спільного майна та взаємного утримання.

Поділ майна забезпечує справедливий розподіл набутих за час шлюбу активів і пасивів, у той час як інститут взаємного утримання реалізує соціально-захисну та компенсаторну функцію, гарантує підтримку тому з подружжя, хто в силу сімейних обставин, стану здоров'я чи віку втратив здатність до самостійного матеріального утримання. В сучасних умовах правозастосовча практика показує, що вирішення цих спорів потребує не тільки формального застосування сімейно-правових норм, але й детального аналізу доказової бази джерел походження майна та визначення розміру участі кожного з подружжя у його набутті.

Відносини подружжя щодо поділу майна засновані на презумпції спільної сумісної власності. Так, відповідно до ст. 60 СК України, «майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини самостійного заробітку чи доходу» [1]. Сімейно-правова доктрина та судова практика Верховного Суду наголошують, що вказана презумпція може бути спростована, але тягар доведення обставин, що необхідні для її спростування, несе той з подружжя, який її оспорує. У разі, якщо одним із подружжя буде доведено, що майно хоча й набуто за час шлюбу, але лише за його особисті кошти, то таке майно визнається особистою приватною власністю за змістом ст. 57 СК України.

Головним правилом при поділі спільного майна подружжя є принцип рівності часток. Загальний припис, що закріплений у ст. 70 СК України наголошує, що у разі поділу майна частки подружжя є рівними, що безпосередньо є наслідком сутності шлюбу як союзу рівноправних осіб. Разом з тим суд може відступити від принципу рівності часток при наявності обставин, які мають істотне значення. Такими обставинами закон називає ухилення одного з подружжя від матеріального забезпечення сім'ї, приховування чи знищення майна, а також проживання з одним із подружжя неповнолітніх дітей, за умови, що розмір аліментів є недостатнім для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування [1].

Відповідно до ст. 69 СК України, право на поділ спільного майна має кожен із подружжя, що фактично означає припинення режиму спільної сумісної власності та перехід об'єктів у приватну власність кожного з них. Процедура такого розподілу може відбуватися як у добровільному, так і в судовому порядку.

Як підкреслює О. Сафончик, «цей процес передбачає остаточне завершення правових відносин щодо спільності майна, де за ініціативою сторін або за вимогою одного з них трансформується правовий статус об'єктів набутих у шлюбі» [10, с. 35].

У свою чергу, А. Автух і В. Цюра акцентують увагу на значній складності та тривалості цієї процедури, яка в ситуаціях розірвання шлюбу супроводжується значним моральним стресом, що потребує від правозастосувача пошуку найбільш оптимальних та справедливих рішень для обох сторін [11, с. 123-124].

Хоча поділ майна подружжя базується на презумпції рівності часток, на практиці суди часто змушені враховувати майнові інтереси інших членів родини. Як зауважує В. І. Труба, керуючись ст. 70 СК України, суд може правомірно відступити від принципу рівності через недбалість одного з подружжя щодо забезпечення сім'ї, ухилення від утримання дітей або умисне приховування чи знищення спільного майна. Додатково дослідник наголошує, що частка того з подружжя, з ким залишаються діти (або непрацездатні повнолітні син чи донька), може бути збільшена, якщо отримуваних аліментів об'єктивно не вистачає для задоволення їхніх базових фізичних та медичних потреб [12, с. 579].

Н. Федорченко та С. Лісовий наголошують на диференціації процедур поділу. Добровільний порядок передбачає досягнення консенсусу щодо обсягу майна та часток з подальшим нотаріальним посвідченням відповідного договору. Натомість примусовий порядок є багатоетапним процесом, що включає подання позову, судову інвентаризацію майна, встановлення часток із можливим відступленням від рівності та безпосередній поділ об'єктів у натурі з подальшим примусовим виконанням рішення [13, с. 51].

Особливої уваги у межах таких суперечок потребує і питання поділу боргів подружжя. Стала судова практика свідчить, договір, що укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя лише у тому випадку, коли майно, що одержане за договором, фактично використовувалося в інтересах сім'ї. Відтак, такі спільні борги поділяються між колишнім подружжям пропорційно присудженим їм часток у спільному майні.

Але вирішення майнових конфліктів тільки шляхом поділу активів та пасивів не обмежує змісту майнових відносин подружжя, тому що особливе місце у цій системі займає інститут взаємного утримання. Вказаний інститут є юридичним відображенням взаємного морального обов'язку з підтримки і, на відміну від зобов'язань стосовно дітей, виникає за наявності сукупності певних умов, що визначені у ст. 75 СК України. Як обов'язкові умови виникнення такого права є - непрацездатність того з подружжя, хто потребує допомоги (що пов'язується з досягненням пенсійного віку або встановленням інвалідності I, II чи III групи); здатність іншого з подружжя надавати таку допомогу без шкоди для своїх базових потреб.

Як зазначає О.В. Михальнюк «в сімейному праві до умов (підстав) виплати аліментів (утримання) можна віднести обставини, з якими сторони пов'язують виникнення права на аліменти. При цьому вказані обставини можуть стосуватися як утриманця (досягнення певного віку, тимчасова відсутність роботи тощо), так і наявності у платника можливості сплачувати встановлений розмір утримання (наявність постійного місця роботи або доходу від визначеного роду занять: зайняття підприємництвом, ведення фермерського господарства тощо)» [14, с. 155].

Окремим різновидом у системі майнових вимог становлять специфічні підстави утримання, які мають абсолютний характер та не залежать від самого факту працездатності особи. Так, згідно із ст. 84 СК України, право на фінансову підтримку має дружина під час вагітності, а також той із подружжя, з ким проживає дитина, до досягнення нею трирічного віку (або до шести років у разі наявності у дитини вад психічного або фізичного розвитку). Таке законодавче

правило покликане захистити економічні інтереси сім'ї у найбільш уразливі періоди, зокрема, коли один з батьків об'єктивно не має можливості у самостійному заробітку.

Разом з тим правовідносини із взаємного утримання не являються безумовними, та за наявності певних обставин можуть бути припинені за рішенням суду за правилами ст. 81 СК України. Підстави для позбавлення права особи на утримання - це встановлення фактів нетривалого перебування у шлюбі, виникнення непрацездатності у результаті вчинення умисного кримінального злочину, а також тяжке матеріального становища, яке стало наслідком негідної поведінки. Окрім того, може бути скасоване право на утримання у разі, якщо буде встановлено, що особа змушувала іншого з подружжя до збереження або припинення шлюбних відносин.

Таким чином, комплексне вирішення майнових конфліктів через одночасний розгляд питань поділу майна та взаємного утримання дозволяє суду забезпечити справедливий баланс між припиненням спільності власності та збереженням необхідного рівня соціального захисту колишнього подружжя.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ ТА ПІДГОТОВКИ СПРАВИ

2.1. Визначення підсудності та вимоги до позовної заяви у сімейних справах

Ефективний правовий захист суб'єктивних прав та законних інтересів учасників сімейних правовідносин залежить від суворого дотримання процесуальних вимог на стадії відкриття провадження у справі. У вказаній стадії центральне місце займає правильність визначення підсудності та неухильне виконання вимог щодо змісту та форми позовної заяви.

Відкриття провадження у справі виступає самостійною стадією цивільного судочинства, що охоплює комплекс процесуальних дій суду та учасників процесу, спрямованих на з'ясування підстав для звернення за судовим захистом [15, с. 111]. Відповідно до Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції (щодо відкриття провадження, відмови в ньому, повернення заяви чи передачі справи до іншого суду), цю стадію слід трактувати як етап перевірки судом першої інстанції наявності в особи права на звернення до суду, а також дотримання регламентованого порядку його реалізації [16]. Як процесуальна дія, відкриття провадження нерозривно пов'язане із передумовами права на пред'явлення позову, які визначають нормативно закріплені обставини виникнення та здійснення цього права. Оскільки закон зумовлює право на позов наявністю або відсутністю конкретних обставин, відсутність хоча б однієї з таких обов'язкових передумов унеможлиблює реалізацію права на пред'явлення позову та стає підставою для відмови у відкритті провадження [17, с. 10].

У цивільному судочинстві інститут підсудності є гарантом реалізації принципу належного суду та забезпечує чітке розмежування юрисдикції поміж судами першої інстанції. Особливе значення у контексті сімейних спорів має територіальна підсудність, що за своєю сутністю розподіляється на загальну, альтернативну та виключну. Загальне правило, що закріплене у ст. 27 Цивільного

процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [18], передбачає подання позову за зареєстрованим місцем проживання чи перебування відповідача, що узгоджується з загальновизнаним принципом правової визначеності та захисту прав особи, до якої пред'явлено вимогу. Разом з тим, особливість сімейно-правових відносин обумовила збільшення можливостей для позивача через інститут альтернативної підсудності, передбаченої ст. 28 ЦПК України. Вказана норма дозволяє звертатися до суду за власним місцем проживання у справах про стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, зміну способу їх стягнення, а також у випадках розірвання шлюбу, якщо на утриманні позивача є малолітні діти або стан його здоров'я об'єктивно унеможлиблює виїзд до суду відповідача. Своєю чергою, імперативно застосовуються вимоги виключної підсудності у справах з питань поділу нерухомості подружжя, у яких розгляд справи відбувається виключно за місцезнаходженням такого майна, а це забезпечує найефективніший доступ до доказової бази та виконання судового рішення.

Узагальнюючи класифікацію правил територіальної юрисдикції у справах із сімейних правовідносин, С. С. Василів виокремлює три види підсудності, передбачені цивільним процесуальним законодавством. Дослідник зазначає, що такі спори можуть розглядатися за правилами загальної підсудності (за місцем проживання чи знаходження відповідача згідно зі ст. 27 ЦПК України), альтернативної (за вибором позивача на підставі ч.ч. 1, 2 ст. 28 ЦПК України), а також договірної підсудності (ч. 2 ст. 28 ЦПК України) [19, с. 56].

Реалізація права на судовий захист у сімейних справах здійснюється через шляхом подання позовної заяви, вимоги до форми, змісту та додатків якої імперативно закріплені у статтях 175 та 177 ЦПК України. Законодавець встановлює суворі процесуальні стандарти до цього документа, а їх недотримання унеможлиблює відкриття провадження в справі.

Аналіз ст. 175 ЦПК України дозволяє виокремити декілька ключових блоків вимог до позовної заяви. По-перше, це ідентифікаційний блок, для кого належить – заява, яка подається виключно в письмовій формі і повинна містити

максимально повні відомості про сторін, включаючи паспортні та ідентифікаційні дані (РНОКПП), номери засобів зв'язку, а також відомості про наявність чи відсутність зареєстрованого електронного кабінету в підсистемі ЄСІТС.

По-друге, вирішальне значення має змістовний та доказовий блок. У цій частині (описовій та мотивувальній) позивач повинен детально викласти фактичні обставини, що лежать в основі вимог (наприклад, причини неможливості збереження шлюбу чи розрахунок потреб дитини на утримання), та навести докази на їх підтвердження. При цьому обов'язково мають враховуватися презумпції, притаманні сімейному праву, зокрема презумпція спільної сумісної власності подружжя. Правове обґрунтування має ґрунтуватися на релевантних нормах матеріального права, передусім СК України, з обов'язковим урахуванням актуальних правових позицій Верховного Суду. У резолютивній частині необхідно зазначити спосіб захисту порушеного права, що має бути сформульований максимально чітко та однозначно, адже це є передумовою для ухвалення рішення. Крім того, позивач має надати підтвердження, що ним не подано іншого позову до того ж відповідача з таким самим предметом і з таких самих підстав.

По-третє, фінансовий блок позовної заяви вимагає наявності орієнтовного розрахунку судових витрат. Особливої уваги заслуговують актуальні новели процесуального законодавства (зокрема, зміни, внесені Законом № 4833-IX від 07.04.2026 р.), згідно з якими у справах про стягнення грошових коштів (що є особливо релевантним для позовів про стягнення аліментів чи компенсації при поділі майна) позивач зобов'язаний зазначити реквізити свого банківського рахунку для зарахування коштів або інформацію про його відсутність.

Формуючи доказову та процесуальну базу справи, ст. 177 ЦПК України регламентує перелік обов'язкових додатків. Фундаментальним правилом інформування учасників є обов'язок позивача додати копії позовної заяви та всіх документів відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб (або ж надати суду докази їх самостійного надсилання через «Електронний кабінет»). Закон

зобов'язує розкривати докази вже на етапі подання позову, долучивши всі наявні підтверджуючі документи: копії свідоцтва про одруження, про народження дітей, правовстановлюючі документи на майно, а також документ, що підтверджує наявність вказаного банківського рахунку. Окремим аспектом є вимога щодо надання доказів сплати судового збору. Однак, з огляду на специфіку сімейних справ, процесуальне законодавство передбачає можливість подання документів, що підтверджують підстави звільнення від його сплати (наприклад, у позовах про стягнення аліментів позивачі звільнені від сплати збору в силу закону).

Комплексне дотримання зазначених процесуальних стандартів мінімізує ризики залишення позовної заяви без руху або її повернення, гарантуючи, що сімейний спір буде розглянутий судом оперативно, на належній доказовій базі та в інтересах правосуддя.

2.2. Забезпечення позову та процесуальний статус сторін

Після відкриття провадження у справі пріоритетним завданням цивільного судочинства є не тільки безпосередній розгляд спору, але й надання гарантій реального виконання судового рішення у майбутньому. Сімейні відносини часто супроводжує високий рівень емоційної напруги та ризик недобросовісної поведінки опонента. У зв'язку з цим, особливої процесуальної ваги набуває інститут забезпечення позову. Окрім того, правильне визначення процесуального статусу сторін та залучення характерних суб'єктів (н-д, органів опіки та піклування) являється обов'язковою умовою для законності судового розгляду.

За змістом ч. 1 ст. 149 ЦПК України, суд має право за заявою учасника справи вжити передбачених законом заходів забезпечення позову. Законодавець безальтернативно встановлює, що таке забезпечення допускається як і до подання позову, а також на будь-якій стадії судового розгляду, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист прав та інтересів позивача.

Детальний перелік видів забезпечення позову визначено у ст. 150 ЦПК України. Та аналіз судової практики свідчить, що найчастіше у сімейних справах застосовуються наступні заходи.

1. *Накладення арешту на майно та (або) грошові кошти.* Вказаний захід є надважливим у справах щодо поділу спільного майна подружжя. Зважаючи, що титульним власником рухомого (транспортних засобів) або нерухомого майна часто виступає тільки один із подружжя, а тому існує ризик відчуження такого майна третім особам під час тривалого судового процесу. Саме накладення арешту на майно блокує можливість укладення договорів купівлі-продажу або дарування до моменту постановлення остаточного рішення судом.

2. *Заборона вчиняти певні дії.* Наведений захід широко застосовується і у майнових, і у немайнових сімейних спорах. Зокрема, у справах щодо визначення місця проживання дитини або про відібрання дитини суд може застосувати захід забезпечення у вигляді тимчасового обмеження права виїзду за межі України з дитиною без згоди іншого з батьків.

Згідно з ч. 3 ст. 150 ЦПК України, заходи забезпечення позову мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами. Принцип співмірності у сімейних спорах означає, що суд зобов'язаний оцінити, чи не призведе застосований захід до невинновданого порушення прав відповідача або третіх осіб. Наприклад, при накладенні арешту на грошові кошти боржника у справі про стягнення аліментів, суд не може блокувати рахунки, які використовуються для отримання заробітної плати чи соціальних виплат у межах прожиткового мінімуму, оскільки це позбавить особу засобів до існування. Поза тим, при вирішенні питання про забезпечення позову, суд повинен брати до уваги інтереси не лише сторін, але й інших осіб, права яких можуть бути порушені у зв'язку із застосуванням відповідних заходів (неповнолітніх дітей або банків-іпотекодержателів).

Дієвість розгляду сімейного спору напряму залежить від правильної ідентифікації та реалізації процесуального статусу його учасників. Відповідно до ст. 48 ЦПК України, сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. У

сімейних спорах ними виступають суб'єкти сімейних правовідносин, між якими виник матеріально-правовий спір. Деталізуючи коло таких осіб, М. В. Логвінова та М. М. Остап'як зазначають, «що відповідно до ст. 18 Сімейного кодексу України (далі – СК України) захист сімейних прав та інтересів кожного учасника здійснюється у судовому порядку». Дослідники підкреслюють, що «суб'єктами звернення до суду (відповідно до ст. 2 СК України та ст. 4 ЦПК України) можуть бути чоловік, дружина, матір/батько дитини (в тому числі неповнолітні), дитина, усиновлювач, усиновлюваний, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати і сестри, мачуха, вітчим та падчерка, пасинок, інші члени сім'ї та родичі. Крім того, чоловік та жінка, які проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу, також наділені можливістю судового захисту своїх «квазісімейних» прав та інтересів у порядку ч. 1 ст. 315 ЦПК України» [20, с. 2.1].

Згідно зі ст. 43 ЦПК України, сторони наділені широким спектром процесуальних прав, серед яких право ознайомлюватися з матеріалами справи, подавати докази, брати участь у судових засіданнях, заявляти клопотання та відводи, а також оскаржувати судові рішення. Водночас закон покладає на сторін обов'язок виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу, а також добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. У сімейних справах принцип процесуальної добросовісності має особливе значення, оскільки зловживання процесуальними правами (наприклад, штучне затягування розгляду справи про стягнення аліментів) безпосередньо шкодить інтересам найменш захищених членів сім'ї.

Окрему специфіку у сімейних справах має процесуальна дієздатність неповнолітніх осіб. Як зазначають М. В. Логвінова та М. М. Остап'як, «дитина, яка досягла 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права та інтересу» [20, с. 2.1]. Відповідно до ст. 47 ЦПК України, неповнолітні особи віком від 14 до 18 років мають право особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь. При цьому ст. 45 ЦПК України окремо врегульовує питання забезпечення захисту прав

неповнолітніх осіб під час розгляду справи, зобов'язуючи суд сприяти створенню належних умов для здійснення ними своїх прав. Також у певних категоріях справ (про скасування усиновлення чи позбавлення батьківських прав) суд зобов'язаний вислухати думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити (ст. 171 СК України).

Поряд із диспозитивними засадами, сімейно-правовим спорам притаманна специфічна риса. Як слушно зауважує В. Евко, попри загальну диспозитивність сімейних правовідносин, вони нерідко містять виражені елементи публічності. За висновками дослідника, саме ця публічна складова в окремих категоріях справ об'єктивно посилює процесуальну роль органів опіки та піклування і прокурора, а також вимагає значно вищої активності від самого суду під час розгляду [21, с. 142–144].

У діючих нормах СК України прокурор наділений правами щодо вступу в процес, що безперечно засвідчує прояв його активних повноважень у захисті вразливих осіб. Наприклад, передбачені випадки, коли справи можуть бути порушені не лише за зверненням зацікавлених осіб, але й безпосередньо за позовною заявою прокурора: про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК України), про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України), про відібрання дитини від батьків та інших осіб без позбавлення батьківських прав (ст. 170 СК України), про скасування усиновлення або визнання його недійсним (ст. 240 СК України).

Важливою процесуальною особливістю сімейних спорів, що безпосередньо впливає з необхідності захисту публічного інтересу та прав дітей, є обов'язкова участь органу опіки та піклування. Згідно з ч.ч. 4 та 5 ст. 19 СК України, участь цього суб'єкта (представленого відповідною належною юридичною особою) є імперативною під час розгляду судами спорів щодо: участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які

позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним [1].

Процесуальний статус органу опіки та піклування визначається ст. 56 ЦПК України. Його залучають до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, або як орган, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Орган опіки та піклування зобов'язаний подати суду письмовий висновок на підставі відомостей, отриманих у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, що мають стосунок до справи. Хоча такий висновок не є абсолютно обов'язковим для суду, суд може не погодитися з ним лише за умови, що він є недостатньо обґрунтованим або суперечить інтересам дитини, належним чином мотивувавши свою незгоду у судовому рішенні.

Також у майнових сімейних спорах (зокрема щодо поділу майна) процесуальний статус третіх осіб часто набувають фінансові установи. Якщо спірне майно (квартира чи автомобіль) придбане за кредитні кошти і перебуває в іпотеці чи заставі, залучення банку як третьої особи є обов'язковим, тому що рішення про поділ такого майна та боргових зобов'язань безпосередньо впливає на права та інтереси кредитора.

РОЗДІЛ 3. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА ВИРІШЕННЯ ПОДРУЖНІХ СПОРІВ

3.1. Специфіка доказування в майнових та немайнових справах

Цивільне процесуальне законодавство передбачає диференційований підхід до розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин. Залежно від характеру спірних матеріальних правовідносин та наявності спору про право, такі справи можуть розглядатися за правилами позовного (загального або спрощеного), наказного та окремого проваджень.

Переважає більшість сімейних спорів вирішується у порядку позовного провадження. Водночас, із метою процесуальної економії та оперативного захисту інтересів дітей, позивач має право звернутися до суду в порядку спрощеного позовного провадження. Проте ч. 4 ст. 274 ЦПК України встановлює чіткі обмеження, які полягають у тому, що у такому спрощеному форматі розглядається лише визначена категорія справ, такі як – про стягнення аліментів (збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат тощо) та про поділ майна подружжя. Справи, що стосуються інших сімейних правовідносин (позбавлення батьківських прав, визначення місця проживання дитини), розглядаються виключно за правилами загального позовного провадження.

Окремим, максимально пришвидшеним механізмом захисту майнових прав є наказне провадження. Відповідно до пунктів 4–5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, у випадках, коли особа звертається до суду з вимогою про стягнення аліментів, і ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та не потребує залучення інших зацікавлених осіб, справа розглядається без виклику сторін із видачею судового наказу [15, с. 56-57].

Специфічною формою судочинства для розгляду безспірних сімейних справ є окреме провадження. Аналіз ст. 293 ЦПК України дозволяє виокремити такі категорії справ, що підлягають розгляду в цьому порядку: про усиновлення; про встановлення фактів, що мають юридичне значення (наприклад, факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу); про надання права на шлюб; про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей (або

за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із них засуджений до позбавлення волі); про встановлення режиму окремого проживання подружжя [18].

Судове доказування виступає основним елементом цивільного судочинства, тому що виключно на основі досліджених доказів суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін. Відповідно до ст. 81 ЦПК України, діє загальне правило розподілу тягара доказування, за яким кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Проте у сімейних спорах цей процес обумовлюється особливістю суб'єктного складу та тісним поєднанням майнових інтересів з особистими немайновими правами, що і обумовлює кардинальні відмінності у предметах та засобах доказування.

У справах про поділ майна подружжя фундаментальну роль у процесі доказування відіграє презумпція права спільної сумісної власності, що закріплена у ст. 60 СК України. Згідно з усталеною практикою Верховного Суду, ця презумпція означає, що будь-яке майно, набуте за час шлюбу, вважається спільним. Це істотно змінює класичний розподіл процесуальних обов'язків, за яким позивачу варто довести лише два факти – перебування у зареєстрованому шлюбі у момент набуття майна та сам факт набуття цього майна. У протизагуг тягар доказування іншого (майно є особистою приватною власністю та набуте за особисті кошти, подароване чи успадковане) повністю покладається на відповідача.

Положення сімейного законодавства закріплюють презумпцію спільності права власності подружжя на майно, однак вона не є абсолютною і підлягає спростуванню. Той із подружжя, хто не згоден із поширенням режиму спільної сумісної власності на конкретний об'єкт, має право оспорити це в судовому порядку. Процесуальний механізм спростування вимагає пред'явлення позову про визнання майна особистою приватною власністю. При цьому тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається саме на ініціатора такого спростування, який зобов'язаний надати суду належні, допустимі, достовірні та достатні докази (відповідно до правової позиції Великої

Палати Верховного Суду, викладеної у постанові від 21 листопада 2018 року у справі № 372/504/17-ц, провадження № 14-325цс18) [22].

Центральним елементом доказової бази у таких спорах виступає підтвердження факту придбання майна за особисті кошти. Аналіз актуальної практики Верховного Суду дозволяє виокремити ключові критерії оцінки правового режиму майна. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 року (справа № 554/8023/15-ц, провадження № 14-130цс19) наголошено, що під час вирішення спору про поділ майна суд першочергово повинен установити обсяг спільно нажитого майна, а також детально з'ясувати час та джерела його придбання [23]. У постанові Верховного Суду від 29 березня 2021 року (справа № 331/8757/14-ц, провадження № 61-20010св19) вказано, що статус спільної сумісної власності визначається двома невід'ємними чинниками: (1) часом набуття майна та (2) коштами, за які таке майно було набуто (джерело набуття). Застосування презумпції статті 60 СК України є правомірним лише за умови відповідності майна обом цим критеріям [24]. Розвиваючи цю практику, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 23 січня 2024 року (справа № 523/14489/15-ц, провадження № 14-22цс20) сформулювала більш жорсткий стандарт: для визначення джерела придбання майна недостатньо констатувати лише факт спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю. Суд повинен встановити факт участі обох у його придбанні через формування спільного бюджету та ведення спільного господарства, а головне – абсолютно виключити можливість залучення особистих коштів будь-кого з них [25].

У цьому контексті під особистими коштами розуміються фінансові активи, що належать одному з подружжя індивідуально та не є наслідком їхньої спільної праці чи спільних доходів у період шлюбу. До таких активів належать: кошти, набуті до реєстрації шлюбу; отримані під час шлюбу у порядку спадкування або дарування. Крім того, найпоширенішим на практиці джерелом особистих коштів є виручка від реалізації іншого майна, яке належало одному з подружжя на праві особистої приватної власності до укладення шлюбу.

Основними засобами доказування у майнових спорах виступають письмові та електронні докази.

1. *Правовстановлюючі документи та договори* – свідоцтва про право власності, витяги з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, договори купівлі-продажу, дарування тощо.

2 *Фінансові документи* – банківські виписки, квитанції, чеки, що підтверджують джерело походження коштів. Так, для спростування презумпції спільності відповідач має надати суду документи, що підтверджують рух коштів (від продажу власного дошлюбного майна до купівлі спірного).

3. *Висновки експертів*. Вказаний доказ є обов'язковим елементом доказування у разі недосягнення згоди між сторонами щодо вартості майна (будівельно-технічна, товарознавча або економічна експертиза). Суд при поділі майна подружжя повинен виходити з дійсної (ринкової) вартості майна на час розгляду справи.

На відміну майновим суперечкам, у яких переважають «сухі» цифри та документи, специфіка доказування у немайнових справах (визначення місця проживання дитини, позбавлення батьківських прав, встановлення графіка побачень) лежить у площині психологічних, моральних та соціальних категорій. Тут абсолютним домінантом за міжнародними стандартами (зокрема, Декларацією прав дитини) та національним законодавством, є принцип «найкращих інтересів дитини».

У цій категорії справ предмет доказування є значно ширшим та більш оціночним. Суд досліджує не тільки матеріальний стан сторін, але і їхні моральні якості, ставлення до виконання батьківських обов'язків, стан здоров'я, емоційну прихильність дитини до кожного із батьків. Відповідно, змінюється і вага певних засобів доказування. Так, висновок органу опіки та піклування є специфічним, хоча й не наперед встановленим доказом, який суд оцінює в сукупності з іншими матеріалами справи. Показання свідків набувають надважливого значення, оскільки показання сусідів, вихователів, педагогів, найближчих родичів досить часто стають головним джерелом інформації про те, хто із батьків фактично

підкується про дитину, або про факти психологічного чи фізичного насильства. Наступним засобом доказування виступає висновок судово-психологічної експертизи, який дедалі частіше використовується для встановлення рівня психологічної прив'язаності дитини, наявності прихованого тиску з боку одного з батьків або для визначення спроможності дитини самотійно висловлювати свою думку.

Аудіо- та відеозаписи – це фотофіксація умов проживання, скріншоти переписок у месенджерах, що підтверджують агресивну поведінку або навпаки – турботу про сім'ю.

Окреме місце посідає доказування у справах про розірвання шлюбу (коли один із подружжя заперечує проти розлучення). Відповідно до ст. 112 СК України, суд має встановити справжні причини, які стали підставою для розлучення сім'ї. Доказами тут виступають матеріали звернень до поліції щодо домашнього насильства, медичні довідки, або ж просто послідовні пояснення сторін, які підтверджують остаточну втрату почуття любові та поваги і неможливість збереження сім'ї.

Таким чином, специфіка доказування в подружніх справах полягає у дуалізмі процесуальних підходів: якщо у майнових справах доказування є жорстко формалізованим, базується на презумпціях і вимагає бездоганної документальної бази, то в немайнових справах воно є гнучкішим, міждисциплінарним (із залученням психології та педагогіки) і повністю підпорядкованим захисту прав найвразливіших членів сім'ї.

3.2. Ухвалення судового рішення та примирення сторін (мирова угода)

Логічним завершенням цивільного процесу є стадія вирішення спору по суті, яка у сімейних справах може реалізуватися у двох фундаментально різних формах: шляхом досягнення консенсусу (укладення мирової угоди) або через ухвалення рішення суду. Зважаючи на триваючий характер сімейних правовідносин, наявність емоційних зв'язків поміж сторонами, процесуальне

законодавство та судова практика надають беззаперечний пріоритет саме мирному врегулюванню конфлікту.

Специфіка сімейних спорів наголошує на необхідності застосування судом примирних процедур. Так, відповідно до ст. 111 СК України, у справах про розірвання шлюбу суд зобов'язаний вжити заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. З цією метою суд має право зупинити розгляд справи і призначити подружжю строк для примирення [1].

Хоча окремі автори наголошують, «що для справ, що виникають із сімейних правовідносин, не характерне укладення між сторонами процесу мирової угоди за окремими виключеннями, хоча цивільним процесуальним законодавством не окреслені межі застосування такої інституції, як мирова угода (стаття 207 ЦПК України). У науковій літературі відзначається, що перешкодами для завершення справи укладенням мирової угоди є виокремлення в нормах сімейного законодавства спеціальної компетенції судів щодо вирішення окремих сімейних спорів, зокрема спорів про: визнання шлюбу недійсним (стаття 40 СК України); позбавлення батьківських прав (стаття 164 СК України); розірвання шлюбу (стаття 105 СК України); усиновлення (стаття 207 СК України); встановлення факту батьківства або материнства (статті 130, 132 СК України) і інших» [19, с. 57].

Найбільш дієвим процесуальним інструментом вирішення спору на основі взаємних поступок є мирова угода, алгоритм укладення якої регламентований ст. 207 ЦПК України. Мирова угода у сімейній справі – це багатоаспектний договір, який може стосуватися як з майнових (наприклад, визначення часток у спільному майні, порядку виплати грошової компенсації), так і немайнових питань (визначення місця проживання дитини, графіка побачень, розміру аліментів).

Та диспозитивність сторін під час укладенні мирової угоди у сімейних спорах не є безмежною. Ч. 5 ст. 207 ЦПК України встановлює жорсткий судовий контроль, за яким суд зобов'язаний відмовити у затвердженні мирової угоди, якщо її умови суперечать закону або порушують права чи охоронювані законом

інтереси інших осіб. Особливо ретельно суди перевіряють мирові угоди на предмет дотримання прав неповнолітніх дітей. Згідно з усталеною судовою практикою, суд не має права затвердити мирову угоду, за якою, наприклад, мати відмовляється від стягнення аліментів на утримання дитини в обмін на передачу їй у власність частки чоловіка у квартирі. Такий договір визнається таким, що звужує обсяг майнових гарантій дитини.

У разі відповідності мирової угоди вимогам закону, суд постановляє ухвалу про її затвердження, якою одночасно закриває провадження у справі (п. 5 ч. 1 ст. 255 ЦПК України). Ухвала про затвердження мирової угоди є виконавчим документом, що гарантує можливість примусового виконання домовленостей у разі ухилення однієї зі сторін від їх добровільного виконання.

Якщо ж примирення виявилось неможливим, спір вирішується по суті шляхом ухвалення судового рішення. Відповідно до ст. 263 ЦПК України, судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим [18].

У контексті сімейних спорів вимога законності означає, що суд повинен застосувати не лише норми ЦПК України та СК України, але й положення міжнародних договорів (зокрема, Конвенції ООН про права дитини, Конвенції про контакт з дітьми). Вимога обґрунтованості вимагає від суду ухвалення рішення на підставі повного і всебічного з'ясування усіх обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені у судовому засіданні.

Особливістю судового рішення у сімейній справі є його високий рівень індивідуалізації. Вирішуючи спір, суд не може обмежитися лише сухим формалізмом, а зобов'язаний керуватися принципами справедливості та «найкращих інтересів дитини». Так, при поділі майна подружжя суд має право відступити від засади рівності часток з урахуванням обставин, що мають істотне значення, або інтересів дітей (ст. 70 СК України). При ухваленні рішення про визначення місця проживання дитини суд ретельно зіставляє ставлення батьків

до виконання своїх обов'язків, особисту прихильність дитини, вік та стан здоров'я.

Резолютивна частина судового рішення у сімейному спорі має бути сформульована максимально чітко, імперативно та однозначно, оскільки від цього залежить ефективність його подальшого примусового виконання органами державної виконавчої служби. Будь-яка двозначність нівелює саму суть судового захисту і стає підґрунтям для виникнення нових конфліктів між колишнім подружжям.

Важливою процесуальною особливістю завершальної стадії розгляду сімейних спорів є можливість застосування інституту негайного виконання судового рішення. Законодавець, враховуючи соціальну значущість та необхідність невідкладного захисту прав учасників таких правовідносин, імперативно визначив категорії справ, що не потребують очікування набрання рішенням законної сили. Зокрема, відповідно до п.п. 1 та 5 ч.1 ст. 430 ЦПК України, суд допускає негайне виконання рішень у справах про стягнення аліментів (у межах суми платежу за один місяць), а також у справах про відібрання дитини та повернення її особі, з якою вона безпосередньо проживала. Такий процесуальний механізм спрямований на оперативне відновлення порушених прав та запобігання настанню незворотних негативних наслідків для найменш захищених членів сім'ї.

Таким чином, незалежно від форми завершення процесу – чи то через затвердження мирової угоди, чи то через ухвалення рішення – кінцевою метою цивільного судочинства у сімейних справах є не просто формальне вирішення юридичного спору, а відновлення порушених прав, забезпечення балансу інтересів сторін та гарантування стабільного розвитку вразливих членів сім'ї.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного комплексного дослідження матеріально-правової природи та процесуальних особливостей розгляду спорів між подружжям, можна зробити такі основні висновки:

1. Сімейно-правові спори мають подвійну природу, адже виникають на перетині глибоко особистих зв'язків та прагматичних економічних інтересів. Особисті немайнові права (право на повагу, свободу розірвання шлюбу) є невідчужуваними, а їх судовий захист вимагає від суду балансування між особистою свободою та збереженням сім'ї. Майнові ж спори (поділ майна, утримання) базуються на презумпції спільної сумісної власності та принципі рівності часток, від яких суд може відступити виключно з метою захисту інтересів дітей або за наявності істотних обставин (негідна поведінка, приховування активів).

2. Ефективність захисту у сімейних справах прямо залежить від дотримання жорстких процесуальних стандартів ЦПК України. Справи можуть розглядатися в порядку позовного, спрощеного позовного (аліменти, поділ майна), наказного (безспірні аліменти) або окремого провадження (розірвання шлюбу за спільною заявою). Для сімейних спорів характерна широка дія альтернативної підсудності (за вибором позивача), що полегшує доступ до правосуддя вразливим категоріям (наприклад, тим, з ким проживають діти).

3. Сімейні спори характеризуються наявністю публічного інтересу, що зумовлює розширення суб'єктного складу. У справах, що стосуються інтересів дітей, обов'язковою є участь органів опіки та піклування (які надають суду відповідний висновок), а в окремих випадках – прокурора. Враховуючи високий ризик недобросовісної поведінки подружжя, ключове значення має своєчасне застосування заходів забезпечення позову (накладення арешту на майно, заборона виїзду дитини за кордон), які повинні відповідати критерію співмірності.

4. Процес доказування у подружніх конфліктах характеризується чітким дуалізмом. У майнових справах він є суворо формалізованим: тягар

спростування презумпції спільності майна покладається на відповідача, а основними доказами є фінансові, правовстановлюючі документи та експертизи. Натомість у немайнових справах (щодо дітей) доказування є гнучкішим і психологічно орієнтованим, де пріоритет надається показанням свідків, висновкам органів опіки та психологічним експертизам, з огляду на макрокритерій «найкращих інтересів дитини».

5. Національне законодавство надає беззаперечний пріоритет консенсусному вирішенню подружніх спорів шляхом примирення або укладення мирової угоди. Проте така угода підлягає жорсткому судовому контролю на предмет непорушення прав дітей. У разі неможливості примирення, суд ухвалює владне рішення, що вирізняється високим ступенем індивідуалізації. Задля оперативного захисту найвразливіших учасників, закон передбачає механізм негайного виконання судових рішень у справах про стягнення аліментів та відібрання дитини.

Загалом, цивільне судочинство у сімейних справах є складним міжгалузевим механізмом, головною метою якого є не лише формальне розв'язання юридичного конфлікту, але й відновлення порушених прав та забезпечення стабільного подальшого розвитку найменш захищених членів сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 30.04.2026).
2. Ватрас В.А. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 65–70.
3. Байрачна М.І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України. Дис. ... докт. філ. спец. 081 – Право. Харків, 2020. 193 с.
4. Байрачна М.І. Загальна характеристика особистих немайнових прав подружжя. *Право і суспільство*. 2019. № 2. Частина 2. С. 48–52. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/2_2019/part_2/11.pdf
5. Сімейне право України: підручник / за ред. А.О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2605/1/simeine%20pr.pdf>
6. Парфентьев А.В. Поняття та правова природа особистих немайнових прав подружжя у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 3. С. 114–118. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/items/8b45751a-0467-4c1d-95be-d010bf46876a>
7. Труба В.І. Поняття та загальна характеристика сімейних правовідносин. Дис ... докт. юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2020. 470 с.
8. Оксанюк О.А. Поняття та правова природа особистих немайнових прав подружжя у доктрині сімейного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 81: частина 1. С. 220–224. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.34>
9. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

10. Сафончик О. І. Окремі питання розірвання шлюбу та поділу спільного майна подружжя в умовах воєнного стану. С. 64-67. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff288aa2-9c1a-4d6f-bc1c-eebcb7dcfc3e/content>
11. Цюра В. В., Автух А. А. Особливості правового регулювання поділу майна подружжя за законодавством України. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (4). С. 119–124. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2015_4\(4\)_23](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2015_4(4)_23)
12. Труба В.І. Проблеми поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. С. 578-581. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66159c9d-bd19-4246-b1bf-26eee4405b55/content>
13. Федорченко Н. В., Лісовий С. А. Етапи поділу спільного майна подружжя: проблеми теорії та практики. *Нове українське право*. 2024. № 5. С. 48–52. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.6>
14. Михальнюк О.В. Утримання подружжя в контексті конституційного права на достатній рівень життя в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. №4. С. 152-156. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.25>
15. Пряміцин В.Ю., Афанасьєв Д.В., Ланкін С.В. Процедура відкриття провадження в цивільному судочинстві як складник механізму реалізації права людини на справедливий суд. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 110–115. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.1.19>
16. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції про відкриття провадження; відмову у відкритті провадження; повернення заяви позивачеві та передачі справ з одного суду до іншого (ст.ст. 115, 116, 121, 122 ЦПК України). Апеляційний суд міста Києва. 2011. URL: <https://court.gov.ua/sud1190/150/1559> .

17. Водоп'ян Т.В., Кубай І.Ю. Відмова у відкритті провадження у справі та касаційного провадження: проблемні питання цивільного судочинства. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). Травень. С. 10–15.

18. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 15.05.2026).

19. Василів С.С. Поняття та особливості сімейних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №7. С. 55-58. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/12>

20. Логвінова М. В., Остап'як М. М. Розгляд сімейних справ за правилами спрощеного позовного провадження: огляд судової практики та тенденції змін // *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. - Івано-Франківськ. 2023. -№ 63. С.2.1-2.18. URL: <https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/18844>

21. Евко В.Ю. Особливості судового захисту сімейних прав. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, м. Харків, 25 травня 2018 р. Харків : ХНУВС, 2018. С. 142–144.

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 листопада 2018 року, справа № 372/504/17-ц, провадження № 14-325цс18. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/78215412>

23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 року, справа № 554/8023/15-ц, провадження № 14-130цс19. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/83000767#google_vignette

24. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2021 року, справа № 331/8757/14-ц, провадження № 61-20010св19. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96179510>

25. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 січня 2024 року, справа № 523/14489/15-ц, провадження № 14-22цс20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=116920101>